

КОНЦЕПТ «СПІЛКУВАННЯ» В УКРАЇНСЬКИХ ПАРЕМІЯХ

У статті розглянуто структуру концепту «спілкування» в українських пареміях. На основі опрацьованого матеріалу визначено особливості народного кодексу комунікативної етики, зокрема, акцентовано, що домінантними чеснотами українського народу в процесі спілкування є правдивість, лаконічність і доброзичливість. У дослідженні підтверджено, що українські паремії є багатоаспектними мовними знаками, вивчення яких є важливим для розуміння особливостей творення картини світу українців.

Ключові слова: концепт, спілкування, паремія, пареміологія, народний кодекс комунікативної етики, антропоцентризм.

The article examines the structure of the concept of “communication” in Ukrainian proverbs. Based on the material studied, the peculiarities of the folk code of communicative ethics are identified, in particular, it is emphasized that the dominant virtues of the Ukrainian people in the process of communication are truthfulness, conciseness, and friendliness. The study confirms that Ukrainian proverbs are multifaceted linguistic signs, the study of which is important for understanding the peculiarities of the formation of the worldview of Ukrainians.

Key words: concept, communication, proverb, proverbology, folk code of communicative ethics, anthropocentrism.

Актуальність дослідження концепту *спілкування* в українській пареміології зумовлена провідними тенденціями сучасної лінгвістики, зокрема розвитком антропоцентричних студій, які вивчають мову крізь призму людини, її свідомості та культури [3, с. 20]. Паремії є концентрованим вираженням народної мудрості та «генетичним кодом» культури, що транслює ціннісні орієнтири від покоління до покоління [7, с. 31]. Сучасна пареміологія як міждисциплінарна наукова галузь перебуває на перетині лінгвістики, фольклористики, культурології та когнітології, з часом переходячи від суто формального аналізу до вивчення паремій як складних мовних знаків, що інтегрують семантику, синтактику та прагматику (здатність впливати на мислення й поведінку) [1, с. 40].

Метою статті є опис структури концепту *спілкування* в корпусі українських паремій та визначення домінант народного кодексу комунікативної етики.

Сучасна пареміологічна наука активно розвиває три ключові дослідницькі парадигми [3, с. 72]. За лінгвокультурним підходом паремії є «дзеркалом культури», фіксаторами культурних кодів, цінностей та національного світогляду [7, с. 15]. Наприклад, у прислів'ї «Не хвались, ідучи на торг, а хвались, ідучи з торгу» засуджено хвастощі, що вказує на етноментальні уявлення українців про пріоритет результатів будь-якої справи, а не розмов про неї [7, с. 109]. За допомогою когнітивного аналізу науковці вивчають, зокрема, як паремії структурують людське мислення. Центальною одиницею є «паремійний концепт» як сукупність когнітивних ознак. Використання методів, зокрема фреймового аналізу, дозволяє реконструювати етнокогнітивні моделі національного знання [3, с. 29]. За функціонально-прагматичним підходом паремії вивчають з погляду їхньої здатності впливати на адресата. Так, у своїх дослідженнях В. Калько [1] доводить мовленнєво-актову природу українських прислів'їв, які розглядають як непрямі мовленнєві акти, що виконують дидактичну функцію [9, с. 202]. Науковці слушно зауважують, що паремії функціонують як прецедентні тексти, які підвищують аргументаційну силу мовлення [8, с. 4].

Застосовуючи методіку концептуального аналізу, можна змодельовати своєрідну структуру концепту *спілкування* як складної ієрархічної системи. Ядро концепту формують

уявлення про комунікацію як значущу дію, а не просто формальність: «Слово – не полова, язик – не помело», «Сказане слово – срібло, а неказане – золото». До приядрової зони відносимо деталізовані характеристики учасників комунікації. Мовця оцінюють через бінарні опозиції: *балакучий / мовчазний* (багатослів'я засуджується: «Хто багато говорить, той мало творить»); мовчазність цінується: «Хто мовчить, той двох навчить») та *правдивий / брехливий* (правдивість – найвища чеснота: «Краще гірка правда, ніж солодка брехня»). Для слухача ключовою є компетенція уміння слухати: «Більше слухай, а менше говори». Периферія концептуальної структури містить оцінки та наслідки. Оцінний компонент лежить в основі розмежування «доброго» спілкування (лагідного: «Від теплого слова і лід розмерзає») та «поганого» (образливого: «Гостре словечко коле сердечко»). Інструментальний компонент становить основу виділення конструктивної («Словом, як шовком вишиває») та деструктивної («Язик до Києва доведе, і до шибениці теж») функцій слова. Результативний компонент є складовою опису кінцевих наслідків – від позитивних (згода: «Де згода, там і перемога») до негативних (сварка: «Згода буде, а незгода руйнує»).

Змодельована структура концепту ілюструє своєрідний народний кодекс комунікативної етики. Так, до схвалюваної поведінки (комунікативних чеснот) належать: правдивість («Краще гірка правда, ніж солодка брехня»); мовчазність та лаконічність («Мовчання – золото»); мудрість та доречність («Умій сказати, умій і змовчати»); доброзичливість («Легке слово – ключ до серця»). До засуджуваної поведінки (комунікативних гріхів) віднесені: брехливість («Брехнею світ пройде, та назад не вернешся»); багатослів'я та пустослів'я («Хто багато говорить, той мало творить»); лихослів'я та пліткарство («Гостре словечко коле сердечко»). Отже, за народним комунікативним кодексом необхідно говорити правду, знати ціну мовчання, бути доречним, уникати пустослів'я та не шкодити словом.

Сучасна пареміологія активно реагує на суспільні виклики, тому з'являються нові напрями її досліджень, зокрема пов'язані із особливостями сучасних трансформацій у пареміології [5, с. 150]. Феномен антиприслів'їв (навмисних, новаторських видозмін традиційних паремій [6, с. 250]) та інтернет-мемів (як новітньої форми фольклору, що швидко передає узагальнений досвід) свідчить про динамізм пареміологічного фонду. Ці трансформовані форми, як і традиційні паремії, активно використовують в публіцистиці та рекламі для створення гумористичного, сатиричного або адаптованого до професійного контексту ефекту. Також розвивається комп'ютерна пареміологія, що за допомогою корпусної лінгвістики виводить аналіз на якісно новий, об'єктивний рівень [4, с. 228].

Оскільки паремії є автентичними зразками мовленнєвої поведінки, то їх детальне вивчення може бути основою формування комунікативної компетенції мовця, зокрема вдосконалення знань щодо правил використання слова в соціальному контексті, що допомагає інтегрувати культурні цінності в процес навчання. Наприклад, прислів'я про мовчання («Мовчання – золото») чи доброзичливість («Від теплого слова і лід розмерзає») формують уявлення про прийнятні в українському етносі комунікативні стратегії.

Сучасні методологічні підходи, особливо когнітивний та функціонально-прагматичний, відкривають нові горизонти для вивчення паремій.

Подальший розвиток фреймового аналізу дозволить не лише реконструювати статичну структуру концепту, а й дослідити динамічні сценарії комунікативних ситуацій, заcodedані в пареміях. Наприклад, можна моделювати фрейм «конфліктна комунікація» через паремії, що описують сварки чи лайку («Гостре словечко коле сердечко»).

Феномен антиприслів'їв та інтернет-мемів як «паремій сьогодення», новітньої форми фольклору потребує окремого, більш глибокого дослідження. Ці трансформовані форми є індикаторами зміни ціннісних пріоритетів або, навпаки, їхньої стійкості; демонструють, як традиційний «генетичний код» культури адаптується до швидкоплинного інформаційного середовища, зберігаючи при цьому свою дидактичну та аргументаційну функцію [6, с. 251].

Застосування інструментів корпусної лінгвістики та машинного навчання (комп'ютерна пареміологія) надає можливість об'єктивізувати висновки. Це дозволяє встановити точну частотність вживання тих чи інших комунікативних чеснот і гріхів у великих масивах тексту (як традиційного, так і сучасного інтернет-дискурсу), забезпечуючи кількісне підтвердження змодельованого народного кодексу [4, с. 230].

Подальше вивчення концепту «спілкування» в українських пареміях має не лише теоретичне, але й важливе практичне та методологічне значення. Актуалізація сучасного усвідомлення цього концепту є частиною ширшого лінгвокультурного дослідження ціннісних орієнтирів нації, що особливо важливо в умовах глобалізації та посилення міжкультурної комунікації. Результати аналізу народної комунікативної етики, зафіксованої в пареміях, можуть стати основою для наукових та методичних напрацювань у галузі лінгводидактики, викладанні української мови як іноземної.

Отже, в основі творення української пареміології насамперед лежить антропоцентрична парадигма. Паремії як багаточисельні мовні знаки є одночасно дзеркалом етносу, архівом знань та інструментом впливу [1, с. 215]. На основі моделювання структури концепту *спілкування* підтверджено, що в українській культурі комунікація є значущою, відповідальною дією. За народним кодексом комунікативної етики українці високо цінують правдивість, доречність, доброзичливість, лаконічність як ознаки успішного спілкування. Дослідження у галузі української пареміології сприяють глибшому усвідомленню національних цінностей та протистоянню викликам часу, також мають практичне значення, оскільки паремії, активно реагуючи на виклики динамічного сьогодення, можуть бути матеріалом для виховання, дидактики та міжкультурної взаємодії.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Калько В. В. Українські паремії: семантика, синтактика, прагматика: [монографія]. Черкаси: Видавець Чабаненко Ю. А., 2019. 562 с.
2. Пономарів О. Д. Культура слова: мовностилістичні поради. Київ: Либідь, 1999.
3. Селіванова О. О. Когнітивна ономазіологія. Київ: Фітосоціоцентр, 2000.
4. Кочерган М. П. Загальне мовознавство. Київ: Академія, 2003.
5. Колоїз Ж. В. Українська пареміологія в сучасному науковому просторі. Кривий Ріг: КДПУ, 2018.
6. Міллер В. Проблема вивчення антиприслів'їв у сучасному дискурсі. *Лінгвістичні студії*. 2015.
7. Жайворон С. Б. Українські паремії: лінгвокультурний аспект. Київ: Наукова думка, 2010.
8. Шевченко Л. І. Лінгвістична концепція ідіоматики. Київ: Вища школа, 2004.
9. Радчук І. В. Прагматика українських прислів'їв у дискурсі. *Мовознавство*. 2021.

Науковий керівник: кандидат філологічних наук, доцент Шарапа М. В.